

В.Д. Старычонак
**Займеннікі «ты», «мы», «вы», «ён», «яна» ў камунікатыўнай
структуры тэкста**

Даволі распаўсюджанымі з'яўляюцца супазітыўныя метафары з займеннікамі «ты», «мы», «вы», «ён», «яна» і інш. Семантызацыя такіх займеннікаў даволі складаная, шматгранная і звязана з неабходнасцю перадачы розных адценняў і нюансаў думак і пачуццяў лірычнага героя. Часта такія думкі звязаны з Бацькаўшчынай, родным краем: *Ты – мая доля вячыстая, Маці мая – Беларусь.* (Я. Золак); *Ты – наш край. Ты – чырвоная груша над дзедаўскім домам, Лістападаўскіх знічак густых фасфарычная раць, Ты – наш сцяг, што нікому на свеце, нікому Не дамо абсмяць, апаганіць, ці мячом зваяваць.* (У.Караткевіч); *Польмя ў бацькавай печы – Чысты і памятны дар. Ты – нібы мудрае веча, Ты – як свяшчэнны алтар. Светла ці горка і прыкра, Ці непрытульна ў жыцці, Ты – і навука, і прыклад, Польмя – вечна свяці!* (В.Жуковіч); *Ты наш шлях круты, ты мой боль святы, Беларусь мая, мой алтар.* (Л.Геніюш); *Ты [зямля Беларусі] песня сама ад крыніц да заранкі, Ад зорак паўночных да сіняга ранку, Ты наша паэма з бурытынавых слоў.* (П.Броўка); *Змагла ж у сэрцы ўся змясціцца яна, здабытая ў баях, бясконца ў сваіх граніцах, – Радзіма мілая мая.* (В.Вітка).

Размова можа весціся і пра канкрэтныя гарады і весі, азёры і рэкі: *Полацк драўляны. Малінавы звон... Хто ты? Ці мроя, ці ява, ці сон?* (А.Разанаў); *І ты – нямога пасяджэння Магутны замак – як жывеш?* (М.Краўцоў); *Ты, Нарач, для мяне, як музыка, Ты, Нарач, для мяне, Як вершы, як смех, як мова беларуская, як спеў, як пацалунак першы.* (Я.Шабан).

У многіх творах тэматычна вылучаюцца радкі пра паэзію, яе сутнасць і прызначэнне. Яны ўключаюць у свой склад некалькі вобразна-сэнсавых фокусаў у спалучэнні з рознага кшталту семантычнымі распаўсюджвальнікамі: *Я [паэзія] – сонца, вецер, слова. Плыві са мной, я ж – твой маяк.* (Я.Чыквін); *Я – вязень твой [паэзія], а ты – мая турма, Асуджан я любоўю пажыццёва.* (А.Куляшоў).

У вершы М.Танка «Паэзія» паэтычная творчасць атаясамліваецца з бліскавіцай, вызваленнем з няволі, з вясновай кветкай, пацалункам, дружбай і радасцю, са следам разведчыка, скарынкай чэрствага хлеба, з сокам вінаграду. Але ўсе гэтыя азначэнні, на думку аўтара, не ахопліваюць глыбіні і сутнасці паэзіі, якая для творцы нешта большае: *А ты аказалася большым: Ты – кроў, што пульсуе па жылах, Ты – сонца, якое Прасторы святлом азарыла, І без чаго, як без маці Або без радзімы, Ні нараджацца, ні жыць На зямлі немагчыма!* Займеннік *ты* ў прыведзеным кантэксце паўтараецца тройчы, што дазваляе аўтару пастаянна засяроджваць увагу на аб'екце апісання.

У якасці выразнага прыкладу шырокага і практычна неабмежаванага вызначэння сутнасці паэзіі (розных яе метафарычных тлумачэнняў) можа служыць верш Леаніда Галубовіча «Паэзія». Кожнае чатырохрадкоўе ў ім

пачынаецца двума паўтарэннямі займенніка *ты*, які даволі выразна тлумачыцца парнымі назоўнікамі *боль і быль, рай і рой, жаль і жар, сум і суд, лад і сад, боль і бой*, а таксама ўдакладняецца выразам *ты – праўды непрыступнай вежа*. Сам верш з'яўляецца разнавіднасцю перыяду, які складаецца з пратазісу (у ім паслядоўна пералічваюцца аўтаметафары) і ападазісу (*Я – праведнік і грэшнік твой, Пусці мяне ў сваё бязмежжа!..*) са значэннем высновы, пэўнага заключэння:

Ты – боль, паэзія. Ты – быль.
Твае адвечныя законы
Не для забаў, не для гульбы –
А пошук ісціны да скону.

Ты – рай, паэзія. Ты – рой
Адвечных дум, дзе мы згараем.
І толькі геніі парой
Жылі часова гэтым раем.

Ты – жаль, паэзія. Ты – жар.
Я па тваім хаджу вуголлі.
Чыя не прагнула душа
Твайго зняволення і волі.

Ты – сум, паэзія. Ты – суд
І мрояў нашых і здзяйсненняў.
Хай душы шчырыя нясуць
Высокі лад тваіх памкненняў.

Ты – лад, паэзія. Ты – сад
З адзіным яблыкам спакусным.
Над ім – каторы год падрад! –
Мае збалела смягнуць вусны.

Ты – боль, паэзія. Ты – бой.
Ты – праўды непрыступнай вежа.
Я – праведнік і грэшнік твой,
Пусці мяне ў сваё бязмежжа!..

У шматлікіх паэтычных радках выказваюцца адносіны да роднай мовы, падкрэсліваецца яе багацце і адметнасць, выключная роля ў жыцці грамадства, паказваецца сувязь мовы з гістарычнай памяццю: *Мова мая! Для мяне ты заўсёды – Сонца вясновага цёплы прамень, Дзіва ляснога поўныя соты, Рэчка, што асвятляе ў сухмень*. (К.Цвірка); *Слова маці! Цябе перадам я сынам. Ты – мой скарб дарагі, Найсвятлейшая спадчына. За цябе, калі трэба, жыццё я аддам. Толькі песня не моўкнула б матчына*. (Я.Крупенька); *Ты – сімвал лёсу і скрыжаль адвечнасці, Ты – дум і мар людскіх выток бясконцы, Ты – найвялікшы гімн чалавечнасці, Красы і веры нашай абаронца!* (Н.Гілевіч). Мова – душа народа, люстэрка духоўнага жыцця і творчасці грамадства, галоўны нацыянальны скарб, вера ў будучыню: *Ты, мова, самы*

лепшы дар З усіх дароў на свеце. (М.Шаховіч); *Мова, Пявучая родная мова, Ты – уладарка нявызнаных скарбаў.* (А.Зарыцкі); *Мова – Сонца маё і радасць, Ты – чырвоны агонь крыві.* (А.Емельянаў); *Ты – вясною аквечаны луг, шум дубровы магутны, пявучы, непадайны сталёвы ланцуг, што нам сэрцы нязломныя лучыць.* (Л.Геніюш); *Ты [мова] – вера ў гэтым агульным бязвер’і.* (Д.Пятровіч).

Аўтаметафары ў сваёй большасці праліваюць пэўны свет на творчую «лабараторыю» аўтара, дзе лірычны герой хоча зблізіцца з іншымі рэаліямі, растварыцца ў іх, выказаць свае адносіны да іншых людзей. Напаўненне прэдыкатыўнай часткі часцей за ўсё з’яўляецца метафарычнай самаідэнтыфікацыяй, аўтарскім «я», напоўненым самымі рознымі асацыяцыямі, параўнаннямі, сімваламі і вобразамі. «*Шлях, які мы праходзім, – піша Алесь Разанаў, – застаецца не па-за намі, а становіцца намі самімі – адкладваецца і акумуляецца ў нас, нібы ў колцах дрэва пражытыя ім гады, і толькі таму ён пройдзены, і толькі таму мы здольныя і вольныя ісці далей*». І ў многіх радках людзі, зямныя жыхары, атаясамліваюцца з палоннікамі неба, «астатнікамі» Сусвету, хадакамі, дзіўнымі стварэннямі, ахвярамі лёсу, нотамі ў чалавечым канцэрце: *Мы – палоннікі, неба, твае.* (М.Мятліцкі); *Мы – астатнікі Сусвету – Патанулі ў зорным пыле.* (М.Мятліцкі); *Мы – на дарозе жыцця хадакі.* (Г.Чарказян); *Мы, людзі, дзіўныя стварэнні, Сярод удач, турбот, абраз Жывём у розных вымярэннях Адначасова ў розны час.* (П.Панчанка); *Мы – лёсу нашага ахвяры, Дзе не старэюць з часам мары.* (А.Багамолава); *Мы – ноты, Мы – ноты, Мы – ноты У чалавечым канцэрце...* (П.Макаль).

У філасофскім вершы М.Танка «Ты яшчэ толькі намёк на чалавека» выкарыстоўваюцца вялікія магчымасці градацыі ў спалучэнні з анафарай, што дазваляе аўтару выразна і пераканаўча акрэсліць тэму разважання, перадаць вопыт, мудрасць, скандэнсаванасць думак цэлых пакаленняў людзей:

Ты яшчэ толькі намёк на чалавека,
Калі ва ўсім спадзяешся на маці;
Ты яшчэ – чвэрць чалавека,
Калі ва ўсім спадзяешся на дружбу;
Ты толькі – паўчалавека,
Калі ва ўсім спадзяешся на любоў, -
І толькі тады становішся чалавекам,
Калі ўсе могуць спадзявацца
На цябе.

У фокусе пэўных ацэнак і меркаванняў даволі часта аказваецца жанчына, каханая дзяўчына, межы і дыяпазоны атаясамлівання ў з якой даволі шырокія: *Ты – асалода, мой зацішак... Усе пачуцці – цераз край!* (Д.Пятровіч); *Ты – ўзрушлівая гаспадыня яго няўлоўнага настрою.* (Р.Барадулін); *Ты – абранніца мая адзіная.* (У.Мазго). *Ты ў жыцці, нібы тайна. Кветка-папараць ў снах; Ты знічка схованкі-сустрэчы, Ільняных*

косаў вадаспад. (В.Гарановіч); *Яна харошая ў мяне. Яна – і сонца, і марозы.* (А.Сербантовіч); *Яна адна – тваё выратаванне.* (У.Мароз); *Яна – быццам гэта восень, маўклівая, шчодрая восень, І меднае лісце сцякае па гнуткіх яе плячах.* (Н.Гальпяровіч); *Яна харошая ў мяне. Яна – і сонца, і марозы.* (А.Сербантовіч).

М.Танк параўноўвае жанчыну з веснім званам, променем святла, рэхам, жывым серабром: *Ты заўсёды няўлоўнай была: То веснім званам Паміж радасцю і смуткам, То променем святла Паміж быццём і небыццём, То рэхам Паміж мінулым і будучым, То жывым серабром, Што працякае Праз пальцы рук, Калі цябе абдымаю.* (М.Танк). З.Прыгодзіч атаясамлівае каханую з небам, сонцам і морам: *Ты – маё неба, высокае, чыстае... Ты – маё сонца, пяшчотнае, шчодрае... Ты – маё мора, бурлівае, ціхае.* (З.Прыгодзіч). М.Шабовіч у розных кантэкставых сітуацыях падкрэслівае такія рысы каханай, як загадкаваасць чысціня, атаясамлівае яе з праменьчыкам сонечнага лета, з завірухай, глытком вады і інш.: *Ты – загадка бадай неадгадная; Ты ўвасабленне чысціні, праменьчык сонечнага лета; Ты – восокага неба абранніца; А ты – снягоўна-завіруха, Ты – ачышчэнне ад мань, Чаму ж тады ў паглядзе скруха, Нібы ад нейкае віны?; Ты для мяне – шчаслівых мар палёт, Глыток вады ў засушную спякоту.* (М.Шабовіч).

Для назвы каханай могуць выкарыстоўвацца зоамарфічныя ЛСВ меліяратыўнага зместу: *Ластаўка ты лёгкакрылая, светлы мой сон растрывожыла.* (С.Шушкевіч); *Ах ты, шчасце-ластаўка, – Дзве касы! Распляту я ласкавай Валасы.* (К.Жук); *Ты – мая пчолка, З табою не ведаю скрухі.* (П.Броўка); *Без цябе я – птушка без крыла* (Т.Трафімава); *Мы з табой пералётныя птахі, якім не вярнуцца назад* (А.Пісьмянкоў).

Займеннік *ты* выступае ў якасці своеасаблівай скрэпы кахання, праз якую розныя аўтары спрабуюць асэнсаваць шырокую і бязмежную палітру значэнняў, адценняў і сугуччаў гэтага вялікага і вечнага пачуцця. Пры займенніках могуць ужывацца самыя розныя прэдыкатывы рэфэрэнтнай і нерэфэрэнтнай суаднесенасці: *О, каханне чыстае, ты – мой кожны ўздых!* (Д.Пятровіч); *Ты – накаленняў новых буйны рост, Напеў нязгаснай чалавечай тэмы, Вясна жыцця і часу маладосць!* (А.Звонак); *Ты ўчора вінаградзінкай была Апошняй над халоднаю альтанкай, А сёння ты высокая маланка – Ахоўніца нябеснага стала.* (Л.Дранько-Майсюк); *Любоў мая, ты скрыпка, і цымбалы, І шаргункі – над грывамі гадоў.* (Я.Янішчыц).

У вершы М.Дуксы «Смутак – як рукой...» займеннік *ты* ўвасабляе самыя лепшыя якасці закаханага і ўзнёслага чалавека:

Смутак – як рукой...
Ты – хвіліна зорная.
Ты – мой супакой,
Ты – маё снатворнае.
Ты – сэрцабіццё
У грудзях напеўнае.
Ты – як забыццё
Самае прыёмнае.

Ты – як лепшы міг
Шэрай недарэчнасці.
Ты – мой ускалых
На секундах вечнасці.

У паэтычным дыскурсе часта адлюстроўваюцца самыя высокія пачуцці закаханых людзей, сэрцы якіх знітаваны. Гэта злітнасць каханых перадаецца праз узаемапаглынанне «я» і «ты», пэўнае двуадзінства: *Ты – гэта я. Я – гэта ты. Выйшлі абое сюды з любаты, З неразгаданай нікім мілаты.* (С.Законнікаў); *Помняць золак малады Два шчаслівыя лісты – Я і Ты...* (У.Мазго); *Як тады, На цэлым белым свеце – Двое: Ты і я, І я, і ты...* (Г.Бураўкін). Такое адзінства і ў той жа час адрозненне часам перадаецца праз сінанімічныя спалучэнні: *Я твой сум, а ты мой боль.* (Л.Пранчак); *Будзь мне княгіняй да скону. Я – твой князь!* (М.Шабовіч).

Высокі напал пачуццяў закаханых, іх кантрастнасць у многіх выпадках перадаецца праз антанімічныя спалучэнні і контрметафары. Як правіла, супастаўленне ўкладваецца ў традыцыйныя схемы «я» – «ты», «яна» – «ён» . Замяшчальнікамі займеннікаў могуць быць людзі, птушкі, нябесныя свяцілы, абстрактныя паняцці: *Мая адзіная любоў, Мая ты боль і асалода... Ты – Сонца, а я – Месяц твой...* (Э.Валасевіч); *Ты – дня майго засмужанага радасць, я – боль твае маланкавай начы.* (М.Федзюковіч); *Я сноў тваіх і летуценняў цень, ты ж зорка найвялікшае жалобы, якая мне відна і ў хмарны дзень.* (М.Федзюковіч); *Жораў ты, а я – сініца, Нас абоіх бура б'е.* (Я.Янішчыц); *Ці ж з гэтым, браце, саўладаеш? Ратунку ад яго няма... Як прывід, па зямлі блукаеш, Я – вязень, ты – мая турма.* (Э.Валасевіч); *Яна была адзіною ўладаркаю яго сэрца, і ён – яе жаданым нявольнікам.* (Р.Мурашка).

Супастаўленне па лініі «мужчына – жанчына» можа насіць прыземлены, часам зневажальны характар, дзе ўвага акцэнтуюецца на знешнім выглядзе чалавека, розных тыпах характараў: *Ты не перац, я не мёд але Бог не марна звёў нас.* (В.Зуёнак); *Яна дабрадушная таўстушка, а ён – халерык, які, безумоўна, ашуквае яе на кожным кроку.* (А.Мальдзіс); *І не трэба намякаць, што я – сцэрва, а ты – святы.* (Л.Адамовіч).

У займенніках ён, яна ідэнтыфікуюцца персаніфікаваныя ЛСВ з шырокім колам інварыянтных атаясамліванняў і ўвасабленняў (як станоўчых, так і адмоўных): *Ён, мужчына, не саромеўся такіх слёз.* (І.Шамякін); *Найперш ён працаўнік, самаадданы і добраахвотны катаржнік.* (В.Быкаў); *Ён махляр, і падбухторыў натоўп на рынку.* (У.Караткевіч); *Пачуў ад гаспадыні, што ён прыдурак, што псіх.* (Я.Сіпакоў); *Не, ён – не толькі спекулянт, Ён – баязлівец, злосны, плюгавы, шкодны чалавек.* (В.Быкаў); *Ён – грук матораў, шоргат шын, Ён – самалётны рык вышынь, – Што для яго пялёстак кволы Ссамотненнай душы?* (Н.Мацяш); *Яна разумніца і талковая жанчына.* (У.Арлоў); *Божжа, дзе ж яна, дзе тая мая зорка?* (В.Адамчык); *Яна, царыца, у сіняй, шоўкавай ратондзе.* (З.Бядуля); *Ты ж паглядзі, якая яна прыгажуня.* (В.Іпатава); *Пакуль маці жыве, яна – гаспадыня.*

(Л.Родзевіч); *А гаспадарку яна, ведзьма, вядзе, дык толькі крый ты божа!* (З.Бядуля); *Хто яна, Гандлярка? Мяшчанка? Ці Чалавек?* (І.Шамякін); *Яна атручвае яму жыццё, яна пачвара нейкая.* (І.Шамякін); *Дурніца яна, дурніца...* (З.Прыгодзіч).

Асабовыя займеннікі могуць служыць сродкам актуалізацыі і канцэнтрацыі ўвагі на змесце, які раскрываецца. Даволі часта яны ўказваюць на чалавека, які характарызуецца з пярэтыўнай канатацыяй. У такіх анімістычных метафарах з яркай экспрэсіўнай і эмацыянальнай афарбоўкай найменні асобы параўноўваюцца са словамі наступных тэматычных груп:

а) найменні жывёл: *Чуеш? Ды я ледзь пазнаў цябе, мядзведзь ты гэтакі.* (П.Кавалёў); *Палохаў муж! Спытай у таты, Ды, зрэшты, бачыш наяву: Ён быў і ёсць казёл рагаты.* (М.Чырык); *«Маўчы ты, нікчэмны трус, здраднік! – крыкнуў Павел. – Ты род наш зганьбіў!».* (І.Шамякін); *Ён у навуцы – шкодны клешч: Сядзіць, упіўшыся, на шыі, Пакуль не лопне ў рэшыце рэшт; Я шкадаваць не буду вас – Вас, павукі, у кім апошні Праменьчык людскасці пагас.* (Н.Гілевіч); *Ну хто ты? Чарвяк ты, як бачыш.* (К.Камейша); *«Ах ты, выпайзень, – як бы і не злосна загаварыў Асцюк, – красці вучышся?».* (А.Марціновіч);

б) найменні раслін, карчоў: *Чаго ён, гэты чартапалох, да цябе заўсёды чапляецца?* (М.Машара); *Каму патрэбна твая балбатня? Ды хто ты такі ёсць, стары корч?* (В.Вітка);

в) найменні розных прадметаў: *«Матавіла ты, – плюнуў Асыка і адышоў далей, сеў каля Матвейцава. – Толькі і ўмее мянціць языком».* (В.Хомчанка); *«Ах ты, труба выхлапная!» – не стрываў Іван і зноў памкнуўся да Бандарчука.* (А.Капусцін); *Івана суседскага сын у начальніках ходзіць. А ты [Сяргей], што ты? Гнілы корак ад пустой бутэлькі.* (М.Лынькоў).